

Смалъ-Стоцький 1996: Смалъ-Стоцький, С.: Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення. In: Історія української мови: хрестоматія / упоряд.: С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Либідь, Київ 1996, с. 48-119.

Тимченко 1996: Тимченко, Є.: Слов'янська одність і становище української мови в слов'янській родині. In: Історія української мови: хрестоматія / упоряд.: С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Либідь, Київ 1996, с. 38-47.

Шевельов 2002: Шевельов, Ю.: Історична фонологія української мови / переклад з англійської С. Вакуленка, А. Даниленка; редактор Л. Ушкалов. Акта, Харків 2002.

Summary

The article states that the method of studying feminine forms of the Ukrainian language is based on the use of many principles - the study of static and dynamic phenomena, the identification of intensive and extensive processes, the establishment of productivity and regularity of linguistic units and quantities. These principles are embodied in the diachronic and synchronic analysis of feminines. In diachrony, the changes that took place in the history of the development of the category of feminine nouns are clarified, and in synchrony, the characteristic features of feminines of each stage are established: static and dynamic, intensifying and extensifying, productive and regular. The most important task was to consider the processes of intensification and extensification, which reflected the movement in the feminine subsystem from the previous to the next section or within one time interval. The implementation of this task made it possible to establish a set of static phenomena as the results of intensification processes and dynamic phenomena as the results of extensification changes.

Key words: feminine subsystem, statics, dynamics, intensification, extensification, diachrony, synchrony.

ВПЛИВ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ НА ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ ФЕМІНІТИВІВ

Олена Синчак

Український католицький університет, Львів
o_synchak@ucu.edu.ua

Фемінітиви, тобто назви жінок (НЖ) за професією, видом діяльності, ідеологічними вподобаннями тощо, належать до однієї з найбільш продуктивних груп лексики в сучасній українській мові [Синчак 2022a], [Синчак 2022b]. Вивчення системи фемінітивів української мови неминуче наштовхується на відмінні традиції їх кодифікації в українських словниках різних періодів. Своєю чергою, різні традиції лексикографування НЖ поволі стають об'єктом розгляду в мовознавчих працях.

Ще в перших працях І. Фекети у 1960-70-х роках [Фекета 1967], [Фекета 1974], [Фекета 1975] дослідження системи українських НЖ відбувалося на лексикографічному матеріалі. Зокрема, кандидатська дисертація вченого була присвячена лексико-семантичному групуванню ЖН, відібраних ним із СУМ-11 [Фекета 1968]. На вибірці фемінітивів із словників різних періодів уgruntовано і сучасні праці А. Архангельської [Архангельська 2019], [Архангельська 2014], [Архангельська 2013], М. Брус [Брус 2019a], [Брус 2019б] і Л. Томіленко [Томіленко 2021] та ін.

У розвідках Я. Пузиренко чи не вперше в українському мовознавстві порушено засадничі питання про кодифікацію фемінітивів, а саме: про динаміку включення назв осіб жіночої статі до реєстру словників [Пузиренко 2003], [Пузиренко 2001] та про чинники, які впливають на лексикографування назв осіб жіночої статі [Пузиренко 2012]. На основі аналізу виправлених і доповнених видань російсько-французького

словника Л. В. Щерби і М. І. Матусевич з 1936 до 1969 років Я. Пузиренко доходить висновку про суб'єктивізм лексикографів стосовно включення НЖ до реєстру словників [Пузиренко 2003: 44]. Дослідниця зауважує, що асистемне включення назв жінок до реєстрів словників свідчить про недостатню увагу фахівців до жіночих особових найменувань як об'єкта лексикографічного опису [Пузиренко 2003: 44].

А. Архангельська у нещодавній статті теж відзначає суб'єктивний підхід укладачів словників до реєстру та лексикографічного опрацювання НЖ [Архангельська 2021: 438]. Дослідниця зосереджує увагу на лексикографічній фіксації фемінітивів у різних словниках української мови: історичних словниках української мови XIV-XVIII ст., двомовних тлумачних словниках початку XX ст., перекладних словниках «доби українізації» 1920-30-х років, тлумачних словниках кінця XX – початку XXI ст., неологічних та аспектних словниках. Такий ретроспективний огляд підтверджує, що опрацювання фемінітивів в українському словникарстві відбувається досить хаотично. Подекуди жіночі назви подано як окремі гасла, подекуди як компонент корелятивної пари поряд із заголовним словом-маскулінітивом, а подекуди НЖ введено двічі: і як заголовне слово, і в корелятивній парі.

На подібні ганджі звертають увагу О. Синчак та В. Старко у спільній англійській розвідці [Synchak, Starco 2022]. Дослідники зауважують, що навіть новітні словники подають фемінітиви не систематично: не відстежують і не наводять усіх фемінітивів, засвідчених в інших словниках (у діахронії та в синхронії) чи вживаних у корпусних текстах бодай за останні сто років. Крім того, українські тлумачні словники не трактують фемінітиви як рівноцінні маскулінітивам слова. Вони не подають повноцінних визначень жіночих назв (а лише дериваційні), наводять для них менше ілюстрацій, ніж для відповідних чоловічих найменувань, подають застарілі цитати або й взагалі їх не наводять [Synchak, Starco 2022: 777].

Кодифікацію фемінітивів у польських словниках досліджують у низці праць співавторки Словника жіночих назв польської мови: А. Мавоха-Крупа [Małocha-Krupa 2021], [Małocha-Krupa 2018a] та П. Крисяк [Krysiak 2020], [Krysiak 2016]. Зокрема, А. Мавоха-Крупа на основі аналізу словника польських фемінітивів доходить висновку, що «ширша кодифікація жіночих назв, введення їх до загальнонаціональних словників польської мови – це справді важливе завдання для лексикографії, хоча й нелегке, з огляду на неоднозначні сприйняття та оцінку цієї лексики». [Małocha-Krupa 2018b: 163]. Водночас П. Крисяк у праці «Жіночі назви в сучасній польській та французькій лексикографії» [Krysiak 2020] порівнює представлення жіночих назв у польському та французькому словникарстві, у т.ч. у двомовних перекладних та загальномовних словниках. Таке порівняння уможливило дослідниці порушити питання про відображення у словниках різної мовної політики щодо вживання фемінітивів у Польщі та Франції. Зрештою, П. Крисяк намагається з'ясувати, чи можливо випрацювати спільний підхід до лексикографічного опису фемінітивів у різних мовах та на яких засадах він мав би ґрунтуватися [Krysiak 2020: 25].

Праця П. Крисяк доводить, що лексикографування фемінітивів безпосередньо зачіпає питання мовної політики, зокрема такого її напрямку, як гендерночутливе мовне планування. Причому про мовну політику щодо вжитку фемінітивів доводиться говорити під час порівняння реєстрів не тільки перекладних словників, але й тлумачних словників однієї мови, виданих у різні періоди. У пропонованій статті випробуємо цю гіпотезу, порівнявши реєстр фемінітивів у двох знакових словниках української мови: у Російсько-українському словнику за редакцією А. Кримського (1924-1933) та в Словнику української мови в одинадцяти томах (1970-1980). Сподіваємось, таке зіставлення проллє світло на те, які напрямні мовної політики щодо кодифікації фемінітивів оприявлено в українському словникарстві.

Жіночі назви на вістрі українізації

За нашими підрахунками, вибірка із трьох томів Російсько-українського словника за редакцією А. Кримського, С. Єфремова (1924-1933) налічує 2117 фемінітивів. Ці дані частково збігаються із підрахунками А. Архангельської [Архангельська 2013] та Л. Томіленко [Томіленко 2021]. Позаяк третій том завершується словами на літеру "п", а четвертий трагічно і загадково втрачено, то залишається припускати, що загалом РУС міг містити близько 3000 НЖ. Оскільки цей словник, як і більшість словників доби українізації, був російсько-українським, то у відображенні назв жінок у словнику логіку задавала лексична система російської мови. Та навіть попри це, укладачі неодноразово дописували жіночі назви в перекладній частині до тих слів, які російською значилися лише в чоловічому (1-13) або рідше в спільному (14-15) роді. Загалом вдалося виявити п'ятнадцять випадків такого дописування. Оскільки ці випадки дуже промовисті, наведемо їх усі.

1. Автор – автор; (о жєницинє) – **авторка** [РУС].
2. Доверенный – довірений, повірений, уповноважений. -ое *лицо* – вірник, повірник, *ж. р.* – вірниця, **повірниця** [РУС].
3. Доктор – 1) (*учєн. степ.*) – дóктор. [Дóктор медічних наук. Дóктор права]; 2) лікар (*р. -ря*). *Жєницина*-дóктор – **лікарка** [РУС].
4. Домосед – хáтник, **-ниця** [РУС].
5. Комиссар – комісар (-сáра). *Жєна* -ра – комісáрова дружiна, (*гал.*) комісарóва (-вої). *Жєницина* -сáр – **комісáрка** [РУС].
6. Консул – кóнсул, (о жєницинє) **кóнсулка** [РУС].
7. Мáклер – фáктор, мáклер, (*насм.*) махляр (-рá), (о жєницинє) фáкторка, мáклерка, (*насм.*) **махлярка** [РУС].
8. Милиционер – міліціонєр (-ра), (*жєницина* -нер) **міліціонєрка**. [РУС].
9. Орáтор – орáтор, рéчник, промóвець (-вця), промóвник, промóвця, красномóвець, (о жєницинє) **орáторка, рéчниця, промовниця** [РУС].
10. Повстанец – повстáнець (-нця), (о жєницинє) **повстáнка** [РУС].
11. Профессор – профéсор. *Жєницина* -сор – **профéсорка**. *Дочь* -сора – професорiвна [РУС].
12. Конькобэжец – кóвзáль (-лiя), кóвзáльник, ковзáр (-рiя), сковзáч (-чá), (*гал.*) бiгúн по лєдú; (о жєниц.) **ковзáля (-лi), кóвзáльниця, ковзáрка, сковзáчка** [РУС].
13. Христианин-ренегат – потурнáк, (о жєниц.) потурнáчка [РУС].
14. Подпєвáла (*общ.*) – підспiвач, підспiвувач, (о жєниц.) **підспiвачка, підспiвувачка** [РУС].
15. Дєтоубийца – дiтогúб, дiтогúбець (*р. -бця*), (*ж.*) **дiтогúбка**, дiтовбийник, (*ж.*) **дiтовбийниця** [РУС].

Дописуючи жіночі назви до реєстрових маскулітивів, укладачі словника сигналізували, що в українській мові фемінітиви творяться і вживаються дещо відмінно від російської. Та й сам факт додавання слів, яких не було у вихідній мові, виказує яку-не-яку увагу укладачів словника власне до фемінітивів української мови: жіночі назовники трактують цілком поважно як такі, що заслуговують на окрему ремарку (о жєниц.) і додаткове тлумачення. Звідси напрошується висновок про їхню не останню роль у лексичній системі української мови того часу.

Із 2117 наявних у РУС фемінітивів половина (1027 слів) не ввійшла до СУМ-11, що збігається із даними досліджень А. Архангельської [Архангельська 2014: 66] та Л. Томіленко [Томіленко 2021: 443]. А. Архангельська схиляється до думки, що ці слова відсіялись із словникового запасу української мови, як кукіль із пшениці [Архангельська 2014: 68]. Ми ж припускаємо, що саме НЖ, які не перейшли із РУС до СУМ-11, можуть оприявнити втілювану в цих лексикографічних джерелах мовну політику щодо вжитку фемінітивів в українській мові.

Засаднича відмінність між обома словниками виявляється в тому, що РУС зорієнтований на *українізацію і пошук самобутніх українських відповідників до запозичених слів*, тоді як СУМ, навпаки, тяжіє до *інтернаціоналізації* (табл. 1). Одна

з настанов, прописаних в Інструкції “Для укладання словників ІУНМ” 1928 року, хоч і стосувалася головно термінологічних словників, засвідчувала напрям на осамобутнення запозичень: “врешті, термінолог позичає чуже слово з термінологічного матеріалу іншої чужої мови, де, очевидно, ця галузь діяльності саме стійко й повно розвинена, цебто з першого джерела, і тоді або перекладає його на українську мову, або просто пристосовує чуже слово-термін, не перекладаючи його, до законів і правописних норм своєї мови” [Інструкція 1928]. Недаремно в перекладній частині РУСу власне українське слово сусідить з іншомовним і нерідко є скалькованим із нього (*інспіратор*, *-торка*, *надіхач*, *-хачка*; *меломан*, *-манка*, *музиколіоб*, *-ліобка*; *контрактівник*, *-ниця*, *договірник*, *-ниця*; *протестант*, *-антка*, *заперечник*, *заперечниця*; *демократ*, *-тка*, *народоліобець*, *-ниця*, *-бка*) або навіть випереджає його (*народознавець*, *етнограф*; *народознавиця*, (*жінка*-) *етнограф*; *поступовець*, *передовік*, *прогресист*; *поступовниця*, *передовічка*, *прогресистка*; *літун*, *літунка*, *аеронавт*). Натомість СУМ не подає жодного із наведених самобутніх українських відповідників до запозичень, а цілком віддає перевагу інтернаціоналізмам (*інспіратор*; *етнограф*, *етнолог*; *меломан*, *меломанка*; *прогресист*, *прогресистка* і т.д.). Відповідно, перший засяг фемінітивів, які було відкинуто на шляху від РУС до СУМу, становлять власне українські відповідники до запозик. Їх було не допущено до СУМу, без огляду на самобутні словотвірні моделі. Очевидно, для радянської мовної політики, зорієнтованої на уніфікацію мов у СРСР, інтернаціоналізми надавалися краще, аніж виняткові мовні риси.

Примітно, що в РУСі напрям на українізацію переплетено із *напрямом на словотвірну фемінізацію*, адже до всіх запозик у ньому послідовно запропоновано не тільки чоловічий, а й жіночий відповідники: *надіхач*, *надихачка*; *народознавець*, *народознавиця*; *музиколіоб*, *музиколіобка*; *договірник*, *договірниця*; *заперечник*, *заперечниця*; *суперечник*, *суперечниця*; *повідомник*, *повідомниця*; *поступовець*, *поступовниця*. Таке поєднання українізації із фемінізацією засвідчує, що укладачі РУСу трактують творення співвідносних із чоловічими жіночих назв визначальною рисою української мови.

Своєю чергою, словникові статті СУМу виказують не тільки відмову від власне українських рівнозначників до запозик, а й відкинення таких моделей фемінного словотворення, як *музиколіоб* – *музиколіобка*; *народознавець* – *народознавиця*; *повідомник* – *повідомниця*; *поступовець* – *поступовниця*. Через те, що власне українські кореляційні пари з РУСу (*музиколіоб* – *музиколіобка*, *суперечник* – *суперечниця*, *заперечник* – *заперечниця*) було замінено в СУМі інтернаціоналізмами (*меломан* – *меломанка*; *опонент* – *опонентка*; *протестант* – *протестантка*; *прогресист* – *прогресистка*), відбувається заміщення фемінітивів із суфіксом **-иц(я)** жіночими назвами із суфіксом **-к(а)**.

Водночас інтернаціоналізми *інспіратор*, *етнограф*, *етнолог*, *контрактант*, *офіційний опонент*, *інформатор* подано в СУМі лише у формі чоловічого роду, що засвідчує маскулінізацію наукової і ділової царин, які в РУСі, проте, підлягали фемінізації. У результаті, жіночі похідники від запозичених слів у СУМі звужено до повсякденно-розмовного та публіцистичного стилів, зокрема, йдеться про назви жінок за вподобаннями: *меломанка*, *протестантка*, *опонентка*, *прогресистка*. Процес такого семантично-стилістичного звуження особливо унаочнює фемінітив *опонентка*, який у СУМі відрізняється від співвідносної чоловічої назви *опонент* тим, що позначає жінку в буденній суперечці, тоді як у публічній суперечці (наприклад, під час захисту дисертації) жінку рекомендують називати опонентом (*табл. 1*). Тобто настанову замінювати в СУМі самобутні українські слова інтернаціоналізмами поєднано з *напрямом на маскулінізацію*

жіночих назв у науковій та діловій царинах. У підсумку, якщо РУСівці спрямовували розвиток української мови в напрямі словотвірної фемінізації, то СУМівці, навпаки, – у напрямі (часткової) маскулінізації, відповідно до якої навмисне звужували нормативне вживання конкретних жіночих назв.

Чергову відмінність між РУСом і СУМом завважуємо в тому, що якщо перший подає низку синонімів або словотвірних варіантів певного слова (*нартівниця, снігівчанка, лижівниця*), то в другому цей перелік заступається одним словом (*лижниця*), нерідко близьким до відповідника в російській мові (*лыжница*) (табл. 2).

Табл. 1. Українізація РУСу супроти інтернаціоналізації СУМу

РУС	СУМ
НАДИХАЧ, НАДИХАЧКА Инспира́тор, -рша – інспіра́тор (-ра), -торка, надихач, -хачка.	ІНСPIРАТОР Інспіра́тор, а, чол., книжн. Той, хто підбурює, намовляє до чого-небудь; підбурювач.
НАРОДОЗНАВЕЦЬ, НАРОДОЗНАВИЦЯ Народове́д – народозна́вець (-вця), етно́граф. Народове́дка – народозна́виця, (жі́нка-) етно́граф.	ЕТНОГРАФ, ЕТНОЛОГ Етно́граф, а, чол. Фахівець з етнографії. Етно́лог, а, чол. Фахівець з етнології. Етно́логія, і, жі́н. Термін, що застосовується буржуазними вченими як синонім етнографії.
МУЗИКОЛЮБ, МУЗИКОЛЮБКА Меломáн, -ма́нка – меломáн, -ма́нка, музиколо́уб, -лю́бка.	МЕЛОМАН, МЕЛОМАНКА Меломáн, а, чол. Той, хто пристрасно любить музику та спів. Меломáнка, и, жі́н. Жіночий рід до меломан.
ДОГОВІРНИК, ДОГОВІРНИЦЯ Контрактóвщик, -щи́ца – контра́ктóвник, -ни́ця, догові́рник, -ни́ця.	КОНТРАКТА́НТ Контра́ктант, а, чол. Організація або особа, що бере на себе певні зобов'язання за договором; Організація, що здійснює контрактацію.
ЗАПЕРЕЧНИК, ЗАПЕРЕЧНИЦЯ Протеста́нт, -а́нтка – 1) протеста́нт, -а́нтка. [Протеста́нти нале́жать до евангелі́стської церкви]; 2) протеста́нт, -а́нтка, заперече́чник, заперече́ниця.	ПРОТЕСТА́НТ, ПРОТЕСТА́НТКА Протеста́нт, а, чол. 1. Особа, що сповідує протестантизм; прихильник протестантизму. 2. розм. Той, хто протестує проти кого-, чого-небудь. Протеста́нтка, и, жі́н. Жіночий рід до протестант.
СУПЕРЕЧНИК, СУПЕРЕЧНИЦЯ Опоне́нт – опоне́нт, заперече́чник, суперече́чник. Возража́тель, -ни́ця – 1) відмо́вник, -ни́ця, відка́зувач, -ка; 2) суперече́чник, суперече́ниця, спере́чник, спере́чниця.	ОПОНЕНТ, ОПОНЕНТКА Опоне́нт, а, чол. 1. Особа, яка заперечує кому-небудь у публічній бесіді, на диспуті, під час захисту дисертації і т. ін. Офіційний опонент — особа, якій офіційно доручено виступати під час захисту дисертації на здобуття вченого ступеня з аналізом її змісту, визначенням позитивних якостей і недоліків, значення для науки. 2. Супротивник у суперечці; той хто заперечує кому-небудь. Опоне́нтка, и, жі́н. Жіночий рід до опонент 2.
ПОВІДОМНИК, ПОВІДОМНИЦЯ Известі́тель, -ни́ця – спові́сник, -ни́ця, спові́ститель, -телька, опові́сник, -ни́ця, повідо́мник, -ни́ця, повідо́митель, -лька, зві́ститель, -лька. Информáтор – інформáтор (-ра),	ІНФОРМАТОР Інформáтор, а, чол. Той, хто дає інформацію, повідомляє про що-небудь.

повідомник (-ка).	
ЛІТУН, ЛІТУНКА Воздухоплаватель, -ниця – літу́н, літу́нка, аеронавт.	АЕРОНА́ВТ , а, чол., книжн. Те саме, що повітроплавець.
НАРОДОЛЮБЕЦЬ, НАРОДОЛЮБНИЦЯ, НАРОДОЛЮБКА Демокра́т, -тка – 1) демокра́т, -тка, прихильник, -ниця наро́дної вла́ди; 2) народоло́бець (р. -бця), -ниця, -бка.	ДЕМОКРА́Т , а, чол. 1. Прихильник демократії. 2. Член буржуазно-демократичної партії. 3. заст. Той, хто вийшов з трудового народу; протилежне аристократ. ДЕМОКРА́ТКА , и, жін. Жіночий рід до демократ.

Причому непоодинокі вміщені в СУМ фемінітиви, які замінили назви з РУСу, виявляють подібність до російських слів як на рівні коренів, так і на рівні словотворчих засобів. До прикладу, жінку, яка щось надуває, РУС називає *надимачка, надимальниця* (від дієслова *надимати*, тобто надувати); натомість СУМ її називає *надувальниця*, що за коренем збігається з російським *надувальщица*. Хоча слово *надимати* у СУМі наведено, однак назви виконавця і виконавиці дії подано вже від дієслова *надувати*. Подібно, жінку, яка щось фальшує, РУС називає *фальшувальниця, фальшівниця*, а СУМ її називає чоловічим родом *фальсифікатор*, що рівнозначно російському *фальсификатор*. Цікаво, що в СУМі поміщено обидва дієслова *фальшувати* і *фальсифікувати*, однак агентив утворено лише від другого і в чоловічому роді. Через цей прийом відсікати слова (в розглянутому випадку – фемінітиви) із властиво українськими коренями, у яких криється неповторна внутрішня форма (*линварка, мотузниця, мотузярка*), і натомість замінювати їх однокореневими з російськими (укр. *канатник* – рос. *канатчик*), оприявнюється умисний намір наблизити українську мову до російської, підкреслити їхню подібність.

Табл. 2. Наближення до російського словотвору

РУС	СУМ	російська мова
зближення коренів		
надимач, надимачка надимальник, надимальниця	надувальник надувальниця	надувальщик, надувальщица
переселіниця переселя́нка переселенець, переселенка переселець, переселіця	переселенець переселенка	переселенец переселенка
фальшувальник, фальшувальниця фальшівник, фальшівниця фальсифікатор, фальсифікаторка	фальсифікатор	фальсификатор
линвар, линварка мотузник, мотузниця мотузяр, мотузярка канатник, канатниця	канатник	канатчик, канатчица
нартівник, нартівець, нартівниця снігівчанин, снігівчанка лижівник, лижівниця	лижник, лижниця	лыжник, лыжница
зближення словотворчих афіксів		
продавець продавниця	продавець продавщиця <i>розм.</i>	продавец продавщица
виховник, виховниця вихователь, вихователька	вихователь, вихователька	воспитатель, воспитательница

заставодержавець, заставодержавиця заставодержець, заставодержиця	заставодержатель, заставодержателька <i>юр.</i>	залогодержатель, залогодержательница
нападач, нападчка нападник, нападниця наступач, наступачка	нападник, нападниця	нападчик, нападчица наступатель, наступательница
євангелит, євангелитка євангелик, євангеличка	євангеліст, євангелістка	євангелист євангелистка

Задля зближення двох «сестринських» мов у СУМі преферують не тільки спільні корені для творення жіночих назв, але й тотожні або подібні фемінізувальні засоби. Приміром, фемінітив *продавниця* з РУСу замінено в СУМі на *продавщицю*, що цілком збігається з російським словом *продащица*. Здавалося б, “невинний” жест радянської мовної політики – заміна одного суфікса іншим, хіба великі втрати? Однак якщо ми поглянемо, у яку словотвірну парадигму було залучено слово *продавниця* в РУСі, а саме: *давиця* – *надавиця* – *дародавиця* – *віродавиця* – *законодавиця* – *праводавиця* – *спадкодавиця*, так само як і та низка інших, то дійдемо висновку, що майже кожне насильно вилучене слово несе на собі непоправну втрату для словотворчої потуги мови. Навмисно змінений у низці слів словотворчий афікс може істотно позначитися на подальшому розвитку лексичної системи. Зокрема, серед наведених у *табл. 2* прикладів можемо відстежити, як *виховніця* з РУСу (в інших словниках – *виховниця*) стає в СУМі *вихователькою*, *заставодержиця* (*заставодержавиця*) змінюється на *заставодержательку*, *нападчка* витісняється *нападницею*, а *євангелістка* в СУМі замінює *євангелітку* (*євангелічку*) з РУСу. Примітно, що коли в РУСі подано дві жіночі назви, СУМ “відсікає” ту з них, яка істотно різниться від російського словотвору: ~~*виховніця*~~, *вихователька* (рос. *воспитательница*); ~~*нападчка*~~, *нападниця*, ~~*наступачка*~~ (рос. *нападчица*, *наступательница*). Подекуди СУМ просто проминає пропозиції РУСу, заступаючи їх фемінітивом, утвореним із тим самим афіксом, що й у російській мові: *заставодержиця*, *заставодержавиця* – *заставодержателька* (рос. *залогодержательница*); *євангелитка*, *євангеличка* – *євангелістка* (рос. *євангелистка*).

Аналізовані приклади спонукають припускати про політичне підґрунтя здійснених у СУМі втручань у словотвір українських жіночих назв (*табл. 1*, *табл. 2*). Поки годі узагальнювати, наскільки застосовані в СУМі настанови (замінювати власне українську лексику інтернаціоналізмами та наближати її до російського словотвору) умисно спрямовувалися проти фемінітивів, вони могли підпадати під політику наближення української мови до російської і їх, ймовірно, застосовували до всіх реєстрових одиниць. Водночас розглянуті приклади наштовхують на думку, що українську мову в СУМі, у т.ч. її систему НЖ, певною мірою “причесували” під російський словотвір.

Отже, на основі аналізу НЖ, які були засвідчені в РУСі, але були замінені в СУМі іншими найменуваннями, вдалося виокремити в українському словникарстві кілька напрямних, які впливають на реєстр фемінітивів: українізацію супроти інтернаціоналізації та русифікації; словотвірну фемінізацію супроти маскулінізації.

Здійснений аналіз уможливив завважити, що на лексикографування фемінітивів значною мірою впливає не тільки згаданий в інших дослідженнях суб’єктивний підхід укладачів словника, а й потужний екстралінгвальний чинник – весь інструментарій втілюваної в конкретний період мовної політики. Тому доводиться говорити про складну взаємозалежність між словниками як інструментами стандартизації і кодифікації мови та мовною політикою держави загалом. З одного боку, словники відображають наявний стан розвитку мови та основні напрямні мовної політики

конкретного періоду, а з іншого – самі нескінченно відтворюють цю політику, формуючи, регулюючи та обмежуючи мовний ужиток.

Література

- Архангельська 2021: Архангельська, А.: Лексикографічна фіксація фемінативів в українському словникарстві ХХ-ХХІ ст. In: *Slavia Orientalis*. Т. LXX. № 2. 2021, с. 421-441.
- Архангельська 2019: Архангельська, А.: *Femina cognita*. Українська жінка у слові й словнику. Видавничий дім Дмитра Бураго, Київ 2019.
- Архангельська 2014: Архангельська, А.М.: До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. *Мовознавство*. № 1. 2014, с. 58–70.
- Архангельська 2013: Архангельська, А.М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. *Мовознавство*. № 6. 2013, с. 27–40.
- Брус 2019а: Брус, М.П.: Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування. ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Івано-Франківськ 2019.
- Брус 2019b: Брус, М.П. Словник фемінітивів як спроба упорядкування мови творів Леся Мартовича. In: *Прикарпатський вісник НТШ*. Слово. № 2. 2019, с. 50-61.
- Інструкція “Для укладання словників ІУНМ”. [Електронна версія]. Режим доступу: http://movahistory.org.ua/wiki/від_4.03.2018_p.
- Пузиренко 2012: Пузиренко, Я.В.: Чинники впливу на лексикографування назв осіб жіночої статі як відображення сучасних проблем словникарства. In: *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Філологічні науки». № 2 (4). 2012, с. 163-167.
- Пузиренко 2003: Пузиренко, Я.В.: Динаміка включення назв осіб жіночої статі до реєстру словників. In: *Opera Slavica*. XI. № 4. 2003, с. 42–46.
- Пузиренко 2001: Пузиренко, Я.В.: Лексикографічне засвідчення назв осіб жіночої статі. In: *Наукова спадщина професора С.В. Семчинського і сучасна філологія: зб. наук. праць: у 2 ч. Упоряд. В.Ф. Чемес*. Ч. 2. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», Київ 2001, с. 251–257.
- Синчак 2022а: Синчак, О.: Передмова до Вебсловника жіночих назв української мови, Львів, 2022. [Електронна версія]. Режим доступу: https://r2u.org.ua/html/femin_details.html/
- Синчак 2022b: Синчак, О.: Вебсловник жіночих назв української мови як новітнє явище в українському словникарстві. In: *Slavica Wratislaviensia*. Wrocław 2022 (готується до друку).
- Томіленко 2021: Томіленко, Л.: Фемінітиви в українській перекладній лексикографії початку ХХ століття (післяреволюційна доба). In: *Slavia - časopis pro slovanskou filologii*. № 4. 2021, с. 440-452.
- Фекета 1975: Фекета, І.: Розвиток жіночих особових назв у сучасній українській мові. In: *Мовознавство*. № 2. 1975, с. 21-25.
- Фекета 1974: Фекета, І.: Особливості творення назв осіб жіночої статі. In: *Українська мова і література в школі*. № 4. 1974, с. 77–79.
- Фекета 1968: Фекета, І.І.: Жіночі особові назви в українській мові (творення і вживання): дис. ... канд. філол. наук. Ужгород 1968.
- Фекета 1967: Фекета, І.: Фемінізуючі суфікси української мови. In: *Матеріали ХХІ наукової конференції Ужгородського державного університету*. Серія «Філологія». Київ 1967, с. 105-110.
- Крысиак 2020: Krysiak, P.: *Nazwy żeńskie we współczesnej leksykografii polskiej i francuskiej. Analiza porównawcza wybranych najnowszych polskich i francuskich słowników ogólnych*. Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2020.
- Крысиак 2016: Krysiak, P.: *Feminytywa w polskiej tradycji leksykograficznej*. In: *Rozprawy Komisji Językowej WTN*. Vol. 42. Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Wrocław 2016, s. 83–90.
- Малоча-Крупа 2021: Małocha-Krupa, A.: *Feminine Personal Nouns in the Polish Language. Derivational and Lexicographical Issues*. In: *Lexicos*. № 31. 2021, s. 101–118.

Małocha-Krupa 2018a: Małocha-Krupa, A.: *Feminywum w uwikłaniach językowo-kulturowych*. Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2018.

Małocha-Krupa 2018b: Małocha-Krupa, A.: *Opis leksykograficzny feminywum (Nie)możliwości zobiektywizowania*. In: M. Bańko, H. Karaś (Eds.). *Między teorią a praktyką. Metody współczesnej leksykografii*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018, s. 151–165.

Synchak, Starko 2022: Synchak, O., Starko, V.: *Ukrainian Feminine Personal Nouns in Online Dictionaries and Corpora*. In: COLINS-2022: 6th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems, May 12–13, 2022, Gliwice, Poland. [Електронна версія]. Режим доступу: <http://ceur-ws.org/Vol-3171/paper58.pdf>

Джерела

РУС: Кримський, А., Єфремов С. (ред.). (1924-1933). *Російсько-український словник*. [Електронна версія]. Режим доступу: r2u.org.ua.

СУМ-11: Білодід І. (ред.). (1970-1980). *Словник української мови: в 11 томах*. Т. 1-11. Наукова думка, Київ 1970-1980.

Summary

The paper compares the repertory of Ukrainian feminine personal nouns registered in the Russian-Ukrainian dictionary edited by Ahatanhel Krymsky and Serhii Yefremov (RUD), as well as in the Soviet time Dictionary of the Ukrainian Language (SUM-11). Particular attention is paid to the feminine derivatives registered in RUD but replaced in SUM-11 by other terms. The paper concludes with the few language policy guidelines implemented in the Ukrainian dictionaries: the policies of internationalization and Russification vs. the policies of Ukrainianization; derivational feminization vs. masculinisation.

Keywords: lexicographic description, feminine personal nouns, feminine derivative, language policy, (gender) language planning, Ukrainian, dictionary

ФЕМІННА ПЕРИФРАЗА: КОХАНІ ЖІНКИ ІВАНА ФРАНКА

Космеда Тетяна

Донецький національний університет імені Василя Стуса
tkosmeda@gmail.com

У сучасному мовознавстві простежуємо велике зацікавлення гендерною лінгвістикою, у руслі якої виокремилися такі напрями, як маскулінна й фемінна лінгвістика, що досліджують феномен вербалізації в мові категорій маскулінності й фемінності. Проблематика зазначених напрямів продовжує окреслюватися. Маскулінність і фемінність вербалізуються й системою орнаментальних засобів, до яких належить і перифраза. Спробу інтерпретувати маскулінні перифрази, зокрема перифрази особистості Івана Франка, що функціують у дискурсі сучасної франкіани, зроблено авторкою цього дослідження в науковій студії «Іван Франко в мовній свідомості сучасних українців: своєрідність моделювання перифраз» [Космеда 2020]. Ця студія продовжує обраний ракурс.

Мета запропонованої наукової розвідки — фрагментарно схарактеризувати фемінні перифрази коханих Івана Франка, якого, актуалізуючи маскулінну перифразу, дослідники творчості письменника називали *хронічним закоханим* [Сильвестров 2006], *покровителем молодих жінок-письменниць* (порівн. контекст: *Франкова спадщина мала б зацікавити також теоретиків та істориків українського фемінізму, однак*